

עיראק במלחמת יום הכיפורים הזווית המדינית והאסטרטגית

מחבר: אמציה ברעם

מקור: "יסודות", גיליון 5 | 50 שנים למלחמת יום הכיפורים

הוצאה: המחלקה להיסטוריה בצה"ל

עורכים: אלי מיכלסון, יוגב אלבז, יניב פרידמן

שנת הוצאה: 2023

תקציר

התבוסה הערבית במלחמת ששת הימים העלתה את משטר הבעת' לשלטון בבגדאד על חורבות משטרו של גנרל עבד אל-רחמן עארף. במהלך "ספטמבר השחור" 1970 בירדן החליטה בגדאד לא לסייע לסוריה ולפלסטינים להפיל את המשטר המלוכני בירדן. היא גם הודיעה שלא תשתתף בקרוב במלחמה חדשה כלשהי נגד ישראל. אלא שהביקורת הערבית נגד הבעת' בבגדאד על שלא תמך בארגונים הפלסטיניים נגד המלך חוסיין דחפה את ההנהגה העיראקית לשנות את מדיניותה. כשפרצה מלחמת יום הכיפורים, כדי להציל את יוקרת משטר הבעת', היא שלחה כוח גדול מאוד לסייע למשטר הבעת' היריב בדמשק. הסכמת סוריה ומצרים להפסקת האש, ניצול המלחמה לפתיחה במשא ומתן עם ישראל והזלזול של המשטרים הערביים בתרומה העיראקית למלחמה דחפו את בגדאד המאוכזבת שוב לבדלנות. בדלנות זו הכתיבה את ההתנהגות האסטרטגית העיראקית מסוף 1973 עד לקץ שלטון הבעת' ב-2003.

עיראק במלחמת יום הכיפורים הזווית המדינית והאסטרטגית

אמציה ברעם¹

מבוא

התבוסה הערבית במלחמת ששת הימים העלתה את משטר הבעת' לשלטון בבגדאד על חורבות משטרו של הגנרל עבד אל-רחמן עארף שכשל במלחמה. בעקבות מלחמת ששת הימים באו אירועי "ספטמבר השחור" בירדן, שהכתיבו להנהגה העיראקית את ההחלטה לסגת ממחויבותה המוחלטת לעניין הפלסטיני. בגדאד החליטה לא לסייע לסוריה ולפלסטינים להפיל את המשטר המלוכני בירדן ולא להשתתף במלחמה כלשהי נגד ישראל בעתיד הנראה לעין. הביקורת הערבית הקשה נגד ראשי הבעת' בבגדאד על שלא תמכו בארגונים הפלסטיניים נגד המלך חוסיין דחפה אותם לשנות שוב את מדיניותם. כשפרצו קרבות מלחמת יום הכיפורים, החליטה בגדאד להפגין נאמנות פאן-ערבית מחודשת ולשלוח כוח גדול מאוד לסייע לסוריה, ולהציל בתוך כך את יוקרת הבעת'. הסכמת סוריה ומצרים להפסקת האש ללא התייעצות עם עיראק, כניסת מצרים למשא ומתן עם ישראל על הסדר ארוך-טווח בסיני, והזלזול של הנהגות העולם הערבי בתרומתה למלחמה שוב דחפו את בגדאד המאוכזבת לבדלנות.

1 אמציה ברעם הוא פרופסור אמריטוס בחוג ללימודי המזרח התיכון של אוניברסיטת חיפה, שבראשו עמד בעבר. פרופ' ברעם היה גם ראש המרכז היהודי-ערבי והמכון ללימודי המזרח התיכון באוניברסיטת חיפה.

במה שנוגע להחלטות המנהיגות העיראקית באוקטובר 1973, מדובר בראש ובראשונה במחליט צדאם חוסיין. למרות גילו הצעיר (יליד 1936), בשלהי 1971 ובראשית 1972 הוא כבר היה "האיש החזק" מאחורי כיסאו של בן שבטו, הנשיא הקשיש גנרל אחמד חסן אל-בכר. כבר בסוף 1968 היה צדאם חוסיין האחראי הראשי לארגוני המוח'בראת - כל המודיעין האזרחי ושירותי הביטחון בעיראק. מאז נובמבר 1969 הוא היה גם סגן נשיא, סגן יו"ר מועצת מפקדת המהפכה (ממה"מ) וסגן המזכ"ל של הנהגת הסניף העיראקי של המפלגה. במצב זה אי-אפשר היה לאמץ החלטה מרכזית כלשהי ללא הסכמתו. למעשה, הוא יזם את ההחלטות החשובות ביותר; למשל, את הלאמת נכסי הנפט של אַיִי-פִי-סִי² ביוני 1972. פירוש הדבר הוא שמכל ההנהגה העיראקית, לדעתו של צדאם חוסיין היה המשקל הרב ביותר בהחלטה לשלוח את הכוח הגדול לעזרת סוריה באוקטובר 1973.

הפסקת האש שהפתיעה את עיראק, וההתייחסות המבזה של הערבים - ובעיקר של סוריה - לעזרתה במלחמה הביאה את צדאם חוסיין לחזור אל גישתו מאז "ספטמבר השחור" 1970, לפיה על עיראק להתמקד אך ורק באתגרים האסטרטגיים המיוחדים לה, בעיקר בלימת איראן ודיכוי המרד הכורדי. התוצאה הייתה חתימת הסכם אלג'יר עם משטר השאה במארס 1975, על אף שהוא הוגדר עד אז על ידי משטר הבעת' "סוכן האימפריאליזם האמריקאי". לאחר שההסכם הופר ב-1979 על ידי משטר ח'ומייני, במקום לפעול ל"שחרור פלסטין" תקף צבא עיראק בספטמבר 1980 את איראן דווקא. גם כיבוש כוויית היה מנוגד לאידאולוגיה הפאן-ערבית של הבעת' שדגלה, עדיין, בקדימות העניין הפלסטיני. התבוסה במלחמת כוויית והאמברגו הבין-לאומי, בתורם, ריתקו את משטרו של צדאם חוסיין עד סופו למאבק על עצם קיומו. למלחמת יום הכיפורים הייתה, אם כן, השפעה מכרעת על האסטרטגיה שלו עד סוף שלטונו - 30 שנה מאוחר יותר, ב-2003.

ממלחמה למלחמה: מששת הימים ו"ספטמבר השחור" ליום הכיפורים

התבוסה הערבית במלחמת ששת הימים ואירועי "ספטמבר השחור" בירדן הם שהכתיבו את התנהגותה של עיראק במלחמת יום הכיפורים. מאז 1971 או אמצע 1972, למרות גילו הצעיר, כבר היה צדאם חוסיין "האיש החזק" בבגדאד מאחורי הנשיא אחמד חסן אל-בכר. מאז, אף שעד ליולי 1979 היה "רק" סגן הנשיא, סגן יו"ר מועצת מפקדת המהפכה (ממה"מ) והשני בהנהגת סניף עיראק של המפלגה - לא ניתן היה לקבל כל החלטה מדינית מרכזית ללא הסכמתו. במקרים רבים היה זה הוא שיזם ככל הנראה את ההחלטות המרכזיות; למשל, ההחלטה להלאים את רוב נכסי הנפט ביוני 1972, ההחלטה לשלוח כוח גדול לגולן באוקטובר 1973, ועוד. אירועי מלחמת יום הכיפורים חיזקו את החלטתו להעדיף את האינטרסים של משטר הבעת' בעיראק על פני אלה של שאר העולם הערבי, ובעיקר על פני ענייני פלסטין. כנשיא, גישה זו הביאה אותו מאוחר יותר לפלוש לאיראן בשנת 1980 ולכבוש את כוויית ב-1990.

התבוסה של 1967 הייתה מכה איומה לפלג הסורי של מפלגת הבעת' ששלט בדמשק, אך מתנה יקרת ערך לפלג העיראקי של המפלגה, שחבריו חיו בגלות בביירות או במדבר הפוליטי בעיראק. בפברואר 1968, כחמישה חודשים לפני תפיסת השלטון בבגדאד, התכנס בביירות **הקונגרס התשיעי הפאן-ערבי** של הפלג העיראקי של הבעת'. מנהיגו הרוחני של הפלג הזה היה האידיאולוג הכריזמטי לעילא, הנוצרי הסורי מישל עפלק, מייסד המפלגה בשנות הארבעים. לפלג זה השתייכו סורים נוספים כמו גנרל אמין אל-חאפז, שליט סוריה לשעבר, וירדנים ידועים כמו מוניף אל-רזאז; אך תומכיו העיקריים היו עיראקים. שנתיים קודם לכן הודח הפלג הזה מן השלטון בסוריה על ידי צלאח ג'דיד, חאפז אל-אסד וחבריהם, שכונו מאז "האגף הסורי", "האגף הרגיונלי", "האגף הצבאי", "האגף השמאלי" או "הנאו-בעת'". הסורים שהודחו חיו בגלות בביירות ובאמריקה הדרומית. העיראקים שהודחו חיו בחלקם בביירות אך בעיקר בעיראק, תחת השגחה של המשטר הנאצריסטי של הגנרלים האחים עבד א-סלאם ואחר כך עבד אל-רחמאן עארף.

כיוון שבראשית 1968 לא היה הפלג שלהם בשלטון בשום מדינה, לא היה לבאי הקונגרס התשיעי, ה"עפלקי", כולל תומכיו העיראקים של מישל עפלק, שום צורך לגלות אחריות מדינית. ראשית, הטיח הקונגרס

האשמות חריפות מאין כמותן בכל המשטרים המובסים שכשלו במלחמת ששת הימים ובכך, לדעת באי הקונגרס, איבדו את זכות קיומם. מובן שירדן הפרו-מערבית זכתה לגינוי, אך יותר מכך זכו לגינוי ולדרישה לפינוי מקומם המשטר הבעתי בסוריה, שזכה לקיתונות שופכין מרשימים ביותר על ראשו, משטר עארף בעיראק ואפילו משטרו של האליל הפאן-ערבי גמאל עבד אל-נאצר במצרים. לדברי קונגרס הבעתי, המשטר בקהיר נעשה בירוקרטי, זעיר-בורגני ומאובן, ואיבד את הקשר להמונים.

עם דעיכת הקסם הנאצריסטי והמכה המטלטלת שספגו הצבאות הערביים הסדירים, עלתה מאוד יוקרתם של ארגוני הפידאיון הפלסטיניים. כיוון שלא השתתפו כמעט בקרבות גם לא הובסו, ואפשר היה לראות בהם את גואלי הכבוד הערבי. בחיפוש נואש אחר תרופה לתבוסה, החליטו האידאולוגים של הבעתי העפלקי הגולה להפוך את ארגוני הפידאיון לחזות הכול. החלטות הקונגרס הגדירו את הנושא הפלסטיני כבעיה הראשונה והמכרעת של כל האומה הערבית, ודרשו להשקיע את כל האנרגיות קודם לכול במלחמה לשחרור פלסטין. המלחמה הזו, הבטיחו ההחלטות, תביא גם לפתרון כל הבעיות האחרות של הערבים, ובעיקר להגשמת החזון האדיר של הבעתי מיום הקמת המפלגה בראשית שנות הארבעים: איחוד כל מדינות ערב למדינת ענק אחת "מן האוקיינוס האטלנטי עד המפרץ (הפרסי)".

התמיכה המוחלטת בארגוני הפידאיון הייתה הפתרון. בעקבות הכישלון הגמור של הצבאות הערביים הסדירים, דרשה המפלגה לעבור באופן מעשי לאסטרטגיה חליפית, היא "מלחמת השחרור העממית". במקום צבאות סדירים, האומה הערבית תשליך עצמה לתוך מלחמת גרילה "עממית" אדירה שבראשה יסתערו הארגונים הפלסטיניים.³ חוס הקרב הזה, קבעו האידאולוגים של הבעתי העפלקי, ישרוף את המשטרים הישנים, ימיס את האומה הערבית הגדולה בכור היתוך אחד וייצור את מדינת האחדות הענקית המקוּנה. מלחמת השחרור העממית הזו תהיה שילוב של הסתערויות "עממיות" על ישראל, אך גם על המשטרים השליטים המנותקים; בה בשעה היא תביא גם להתקדמות הסוציאליזם. בהשפעה טרוצקיסטית כינו האידאולוגים של הבעתי את המלחמה הזו "המהפכה הערבית המתמדת" (אל-ת'ורה אל-ערבייה אל-דאאמה).

3 החלטות הקונגרס התשיעי הפאן-ערבי, אל-אנואר, ביירות, 23 בפברואר 1968. בעת האחרונה שוב עולה סיסמה זו על ידי חמאס בעזה, אך כאסטרטגיה פלסטינית, ללא הסתמכות על הערבים.

את האבסורד הצבאי של התפיסה הזו ניתן להבין רק מתוך הבנת עומק הייאוש לאחר תבוסת מלחמת יוני 1967 ועומק השנאה של הבעת'ים הגולים לשליטי דמשק, בגדאד וקהיר. אלא שהראייה הקיצונית לעילא הזו לא התפוגגה גם לאחר שמפלגת הבעת' תפסה את השלטון בבגדאד ביולי 1968.⁴ לשיא האידאליזם המהפכני הגיע עזיז אל-סייד ג'אסם, אידאולוג חשוב ומקורבו האישי של עבד אל-ח'אלק אל-סאמראאי, יריבו הפוליטי הגדול של צדאם חוסיין בבגדאד הבעת'ית. ביום השנה השני לתבוסה הערבית הודיע ג'אסם כי למען העניין הערבי המהפכני הכללי והפלסטיני, מפלגת הבעת' השולטת בבגדאד מוכנה להתעלם כליל מן האינטרסים שלה בעיראק ושל עיראק כמדינה, והיא נכונה להקריב עצמה, אם צריך, על מזבח המהפכה העממית הסוציאליסטית הפאן-ערבית והפלסטינית. עם זאת, בתוך הבעת הנכונות הזו לסכן, ואף להקריב, את שלטון הבעת' בבגדאד, נקל היה להבחין גם בתקוות המפלגה שלהט "המהפכה המתמדת" הזו ימוסס את כל המשטרים הערביים ויביא את הבעת' העפלקי לתפוס את מקומם: "השלטון המתקדם בעיראק **משתחרר מן העיראקיות שלו** על מנת להזין את המהפכה הכללית [...] המהפכה הערבית נכנסה לשלב חדש! ההמונים הערבים כולם צופים בניסיון הזה".⁵

תבוסת 1967 אכן היתה למכשיר התעמולה החזק ביותר נגד כל המשטרים המובסים, ובעיקר לגיוס תמיכה במשטר הבעת' בעיראק עצמה. המפלגה, ובה גם צדאם חוסיין כמארגן מרכזי, גייסה את הקצינים הקרובים ביותר לגנרל עבד אל-רחמאן עארף "הכושל" כדי למרוד בו ביולי 1968 על שהשפיל בכישלונו ביוני 1967 את כבודה של עיראק.⁶ את הקולונל חמאד שהאב, למשל, מפקד חטיבת השריון העשירית, שהייתה חטיבת הפאר של צבא

4 ראו למשל: אליאס פרח, הרצאה באוניברסיטת מוצול ב־1972, **אל-תרביה ואל-סיאסה**, ביירות, 1975, עמ' 34-35; כמאל אל-חדיתי, **אל-ת'ורה**, 26 ביוני 1969; דוברים בכירים של המשטר, **אליג'ומהורייה**, 3 בינואר ו־28 ביולי 1970; נ"צ [שם עט], **אל-מת'קף אל-ערבי** 3-4, אפריל-מאי 1969, עמ' 13-36, ועוד רבים.

5 לטיף נסיף ג'אסם, **אל-ת'ורה**, 10 ביוני 1969; אחמד חסן אל-בכר, **אליג'ומהורייה**, 7 בפברואר 1969; בכר, **מסירת אל-ת'ורה פי ח'טב ותצריחאת אל-ראיס**, בגדאד, 1971, עמ' 44-45, 93-95, 98-97, 103-104, 180-182 (ההדגשה שלי, א"ב).

6 החטיבה הממוכנת 8 ספגה אבדות קשות מאוד בדרום בקעת הירדן, וחטיבה 6 המשוריינת חוסלה ככוח לוחם עוד בטרם נכנסה לירדן; הכול על ידי פעולת חיל האוויר הישראלי. בסיום המלחמה הייתה החטיבה נתונה בכאוס גמור, ועדיין מרוחקת כ־150 ק"מ מן החזית. ראו: פסח מלובני, **מלחמות בבל החדשה: עלייתו ונפילתו של הצבא העיראקי**, מערכות, 2009, עמ' 66-67 (להלן: מלובני, **מלחמות בבל החדשה**).

עיראק, שכנע צדאם חוסיין לבגוד בעארף משום שבגללו הושפל הצבא.⁷ אכן, בשתי הודעות "מספר אחת" של שתי הפיכות משטר הבעת' החדש ב-17 וב-30 ביולי 1968 הבטיחה המפלגה "להכין את הצבא העיראקי הגיבור למערכת הכבוד לשחרור פלסטין", מה שיאפשר לעיראק בקרוב "למלא את התפקיד המוליך שלה במלחמת הגורל של הערבים נגד ישראל".⁸ בכך התחייב המשטר החדש לשני דברים - הראשון חכם, השני מסוכן ביותר. ראשית, כאנשי צבא מנוסים למדי הבינו חמשת הגנרלים שעמדו בראש מועצת מפקדת המהפכה בבגדאד (הנשיא אחמד חסן אל-בכר והגנרלים חרדאן תכריתי, צאלח מהדי עמאש, חמאד שהאבוסעדון עידאן) שמלחמת שחרור עממית לכיבוש תל אביב היא חזיון תעתועים. כדי להצליח ישראלית כול לשקם, לצייד ולאמן את הצבא; שנית, מפני שהארגונים הפלסטיניים זכו לפופולריות עצומה בעיראק, והבעת'ים סבלו מחוסר פופולריות עמוק, תמיכה מלאה בארגונים הייתה הגיונית אך מסוכנת. אם **פעולות הטרור** שלהם ישגעו את ישראל והיא תתחיל בחיסולם, הצבא העיראקי - שנשאר נעוץ בירדן **לאחר מלחמת ששת הימים משיקולים אידאולוגיים של הפגנת סולידריות ערבית** - ימצא עצמו מייד בעימות ישיר עם ישראל, שהיא אויב עדיף בהרבה, במרחק 1,000 ק"מ מבסיסו העיקריים.⁹

עם עליית משטר הבעת' לשלטון בבגדאד הביאה המחויבות הזו של ההנהגה החדשה לפדאיון - וכללית יותר, למאבק נגד ישראל - להכפיל

---

7 Amir Iskandar, *Saddam Hussein, The Fighter, the Thinker, and the Man* (Paris, Hachette, 1980), p. 126

8 אחמד חסן אל-בכר, **מסירת אל-ת'ורה פי ח'טב ותצריחאת אל-ראיס אחמד חסן אל-בכר 1970-1968**, עמ' 13-14; הודעה מס' 1, **אל-ג'ומהוריה**, 18 ביולי 1968. הודעה מספר אחת הייתה ההודעה הראשונה של כל משטר ערבי מהפכני חדש לאחר שחיסל את קודמו. בהודעה זו הסביר המשטר החדש את הסיבות להפלת קודמו כשם שהגדיר את עצמו ואת מטרתיו.

9 לאחר המלחמה ב-1967 הקימו מדינות ערב מפקדה מאוחדת שפיקדה על שתי מפקדות זירתיות - מפקדת החזית המערבית, שישבה בקהיר ומפקדת "החזית המזרחית", שפיקדה על צבאות סוריה, ירדן ועיראק. מפקדה זו, שבראשה עמד קצין עיראקי, הייתה ממוקמת בסוידאד שבסוריה ועברה בהמשך למפרק שבירדן. משטר הבעת' העיראקי הקצה למפקדה זו בתחילת 1970 כוחות ניכרים, שנקראו "כוח המשמיה הלאומי הפאן-ערבי" (אל-קומי). כוחות אלה נטלו חלק באימונים משותפים עם צבאות סוריה וירדן, והיו אמורים למלא תפקיד מרכזי בתוכניות ההתקפה העתידית של מפקדה זו על ישראל. ראו את המאמר: פריק [רא"ל] -מוחמד פתחי אמין, **אל-ג'ומהוריה**, 6 בינואר 2001 מצוטט אצל: מלובני, **מלחמות בבל החדשה**, עמ' 70. פריק פתחי טעה כשדיווח כי כוחות עיראקיים גדולים נשלחו "בראשית שנות השבעים". המקורות בני הזמן (מראשית ואמצע שנות השבעים) מציינים שביוני 1971 כבר הושלם פינוי כל הצבא העיראקי מירדן.

את סדר הכוחות העיראקי בירדן ובדרום סוריה עד שהגיע לשתי אוגדות.¹⁰ לפי עדותו של הנשיא בכר שהיה גם המפקד העליון, ערב אירועי "ספטמבר השחור" 1970 הגיע כוחו של חיל המשלוח העיראקי בירדן להיקף של 50 אלף עד 60 אלף חיילים.¹¹ כיוון שהצבא העיראקי כולו מנה ב-1970 כ-95 אלף חיילים,¹² משמעות הדבר היא שכמחצית צבא עיראק הוצבה בירדן ובדרום סוריה. העומס על שאר הצבא, שנדרש להגן על גבול ארוך ופעיל עם איראן וללחום בכורדים, היה בלתי סביר. ובכל זאת, עם החרפת העימות בין הארגונים הפלסטיניים לצבא ירדן הצהיר חבר הנהגת המפלגה והאידאולוג הבעתי העיראקי החשוב ביותר:

שאלת פלסטין היא ציר ורוח כל סיסמאות המהפכה [בעיראק] ומטרותיה. אין מהפכנות וקדמה ופאן-ערביות ופטריוטיזם [...] בניתוק משאלת ערביותה של פלסטין והמאבק לשחרורה [...] מפלגתנו [...] מציבה עצמה ואת כל יכולותיה [...] בשירות המאבק הזה [...] בכבשן המערכה [לשחרור פלסטין] ועל אדמתה הבווערת.¹³

עמדה מדהימה זו, פירושה המעשי היה נכונות להקריב את עיראק ואת שלטון הבעת' בבגדאד על מזבח פלסטין.

מספר ימים לאחר שיומון הממשלה פרסם את מאמרו מרחיק-הלכת של אל-סאמראאי, הכריז נשיא עיראק אל-בכר עצמו:

המהפכה הערבית הבווערת על אדמת פלסטין היא מהפכת האומה הערבית מו האוקיינוס האטלנטי עד המפרץ [הפרסי]. [...] מפלגת הבעת' חלוצת המהפכה הערבית מציבה את כל יכולתה למען הפעולה הפדאית [...] ממשלת המהפכה מכריזה ללא היסוס כי היא פועלת בכל יכולתה לתמיכה במהפכה הפדאית [...] אנו מציבים את כל יכולתה של עיראק [...] למען פלסטין.¹⁴

10 מלובני, **מלחמות בבל החדשה**, עמ' 69.

11 הנשיא בכר, **אלי-ג'ומהורייה**, 18 ביולי 1971.

12 US Army Control and Disarmament Agency, *World Military Expenditures on Arms Transfers 1968-1977* (Washington, DC, 1979), p. 90.

13 עבד אל-ח'אלק אל-סאמראאי, **אלי-ג'ומהורייה**, 29 באוגוסט 1970.

14 הנשיא בכר, **מסירת אל-ת'ורה**, עמ' 58-59.

כבר ביולי 1970 הבטיח הנשיא שאם מישהו יתנכל להם, "צבא עיראק יוצב תחת פיקוד ארגוני ההתנגדות הפלסטיניים".¹⁵ באמצע אוגוסט 1970 הודיע המאמר הראשי בעיתון הממשלה, כי צבא עיראק "כבר הוצב תחת פיקוד ארגוני ההתנגדות".¹⁶ ואז פרצו אירועי "ספטמבר השחור".

בליל 18 בספטמבר 1970 נכנסו לירדן שני גדודים של כוחות צבא השחרור הפלסטיני, שהיו מעשית חלק מן הצבא הסוריותוגברו בשריון סורימחטיבה 88. הם התקדמו כ-15 ק"מ בתוך ירדן, השתלטו על העיירות טרה ושג'רה בצפון ירדן, כבשו את רמת'א והמשיכו לנוע דרומה לעבר אירביד. על דרכם לעמאן (כביש ראשי מספר 25) עמדה חטיבת השריון העיראקית 6 ברמת'א, ומדרום לרמת'א ולאירביד, ליד מפרק, חטיבת השריון העיראקית ה-12. הסורים ביקשו סיוע, אך העיראקים קיבלו פקודה לסגת מן הציר מזרחה, אל תוך המדבר. הם לא עמדו בדרכם של הסורים, אך גם לא עשו דבר לסייע לארגוני הפדאיון.¹⁷

מה קרה? מדוע קיבלו העיראקים לפתע רגליים קרות? היו הדלפות מאוחרות שהבוגד הוא שר ההגנה שהודח לאחר מכן, גנרל (פריק) חרדאן תכריתי, שפקד על דעת עצמו לסגת למדבר; אך בעוד הקרבות בין צבא ירדן לארגונים סוערים בירדן, הודתה מועצת מפקדת המהפכה בבגדאד, על כל חמשת הגנרלים שבה והאזרחים שצורפו אליה זה מקרוב, שהייתה לכך סיבה מעשית כואבת. לפתע התברר להנהגה העיראקית כי התערבות צבאית לצד הארגונים הפלסטיניים תחסל את חיל המשלוח שלה בירדן, וכי האימפריאליזם תכנן לאחר מכן לחסל את שלטון הבעתי בבגדאד.¹⁸ לא ברור מהיכן צץ האיום המערבי האדיר הזה על חיל המשלוח ועל בגדאד,

---

15 הנשיא בכר ב-19 ביולי 1970, **מסירת אלית'ורה**, עמ' 238-239, 254-255. ראו גם: גנרל צאלח מהדי עמאש בשם הנשיא, **אליג'ומהורייה**, 3 בינואר 1970. עמאש היה חבר מועצת מפקדת המהפכה - מעמד בכיר מאוד אך לא בכיר כנשיא עצמו. זה היה בלון ניסוי שנועד לבחון את תגובת הציבור והמפלגה, וככל שניתן לבחון - לא היו תגובות שליליות להצהרה זו. ביולי יצא הנשיא עצמו עם הצהרה דומה.

16 **אליג'ומהורייה**, 19 באוגוסט 1970.

17 פסח מלובני, **"מלחמת השחרור" של אוקטובר 1973 בחזית הסורית**, המכון לחקר מלחמות ישראל, 2021, עמ' 56 (להלן: מלובני, **מלחמת השחרור**). לפי ריאיון עם היסטוריון צבאי ירדני שביקש לא לפרסם את שמו, היו בחלק הצפוני של ציר רמת'א-עמאן 250 טנקים עיראקיים מחומשים, מתודלקים ועם צוותים מאומנים ורעננים. אילו הצטרפו לסורים, לא היה צבא ירדן מסוגל לעוצרם. לפי דבריו, קציני השריון העיראקים היו מתוסכלים ביותר. אוקספורד, דצמבר 1989.

18 הודעת ממה"מ, **אליג'ומהורייה**, 27 בספטמבר 1970.

שהרי ישראל לא שלחה כוחות לתוך ירדן, ולמערה לא היו כוחות שאפשר היה להעבירם לירדן במהירות מספקת. אולי חשדו שישראל תתערב בכל זאת, ואולי הכוונה הייתה להתקפה איראנית על עיראק ממזרח. כך או כך, המשטר הודה שמנהיגיו נסחפו אחר סיסמאות בלתי אחראיות. גם בהחלטה לא להתערב וגם בהסבר המעשי ניכרו טביעות האצבע של האזרח סגן הנשיא וסגן ראש ממה"מ הצעיר צדאם חוסיין, שבשלהי 1970 היה כבר "הצאר" של כל ארגוני ביטחון הפנים. עם זאת, היו לו שותפים חזקים. גם הגנרלים הבינו את המצב הפגיע של חיל המשלוח במערב ירדן, כה רחוק מבגדאד, בדרך מדברית באיכות ירודה וחשופה לחילות האוויר הירדני והישראלי.

יותר מכך, מאז עלה משטר הבעת' העפלקי לשלטון בבגדאד, יחסי בגדאד-דמשק נעו כל העת בין משבר ארוך להשלמה קצרה. ככל הנראה, בראייה העיראקית אסור היה לאפשר ניצחון סורי-פלסטיני בירדן וחיסול משטרו של המלך חוסיין. במקרה כזה דמשק הייתה משתלטת על ירדן ועל הארגונים הפלסטיניים כאחד, יוצרת כעין סוריה רבתי, וכל מאזן הכוחות הערבי היה משתנה לרעת בגדאד; משטר מלוכני ירדני חלש היה עדיף בהרבה. ואכן, מייד לאחר "ספטמבר השחור", תוך כדי שהמלך חוסיין זוכה בתקשורת העיראקית למנה גדושה של התקפות כרוצח המונים, חתמו בגדאד ועמאן על שורה של הסכמים תרבותיים וכלכליים.

מה שאירע בבגדאד עם פרוץ הקרבות בירדן היה דרמטי. בצמרת ההנהגה, כך דיווחה המפלגה עצמה, פרץ עימות קשה; נוצרו "עמדות קוטביות": אגף אחד דרש התערבות בכל מחיר לצד הארגונים הפלסטיניים, גם אם התוצאה תהיה אובדן השלטון המהפכני של הבעת' בבגדאד. חברי האגף הזה "הזניחו שיקולים מציאותיים" מדיניים וצבאיים, הסבירה המפלגה. שלטון המפלגה ניצל, כך דווח, מפני שהאגף המעשי גבר.¹⁹ בצד המעשי בוויכוח היו צדאם חוסיין והגנרלים, ואת הצד האידאולוגי הנהיגו הסורי מייסד המפלגה, מישל עפלק, והאינטלקטואל-פוליטיקאי העיראקי עבד אל-ח'אלק אל-סאמראאי. הם דרשו להגשים את הבטחות המפלגה בכל מחיר, אבל בפועל האמינו בניצחון להט "המהפכה המתמדת". כמחאה על בגידת המפלגה באידאל המהפכני שלה ובהבטחותיה, הנהיגו הקיצוניים

19 החלטות הקונגרס המפלגתי השמיני, 'תורת תמוז אל-תג'רבה ואל-אפאק, ינואר 1974, עמ' 166-169, 172-173.

לפחות הפגנה אחת בבגדאד; כלומר, המפלגה הפגינה נגד עצמה. המייסד, מישל עפלק, עזב בזעם את עיראק.²⁰ בעולם הערבי, ובמיוחד אצל הארגונים הפלסטיניים, התגובה לבגידה העיראקית הייתה קשה ביותר. המפלגה הודתה בפה מלא שהפער בין ההצהרות למעשה ב"ספטמבר השחור" גרם נזק חמור ליוקרתן של עיראק ושל מפלגת הבעת' בעולם הערבי, ושבטוח עיראק עצמה מפלגת השלטון שילמה על כך ביוקר.²¹ באותה עת הביקורת הקשה בעיראק ובעולם הערבי לא שינתה את העמדה המעשית של רוב הנהגת המפלגה, אך הייתה לה השפעה מכרעת על העמדה העיראקית כלפי המלחמה הבאה, באוקטובר 1973.

היו שני אקורדים של סיום למשבר "ספטמבר השחור" של משטר הבעת' בבגדאד. הראשון היה פינוי כל הצבא העיראקי מירדן, שהושלם ביולי 1971. יש לזכור שמאז 1969 נמצאה עיראק בעימות צבאי מוגבל עם איראן של השאה על זכויות השיט בשט אל-ערב ועל שטחי מריבה קטנים על הגבול. ישראל תרמה את חלקה לכאב הראש של משטר הבעת' בכך שסייעה למרד הכורדי, שהעסיק מאוד את צבא עיראק. החזרת הצבא הביתה לא פורסמה בעיתונות ולא הוסברה בשעתה. האקורד השני הושמע בנובמבר 1972. בדו"ח פוליטי של ההנהגה הארצית העיראקית של המפלגה (אל-קיאדה אל-קוטרייה),²² קבעה ההנהגה העיראקית: "אין אנו יכולים לשלוח כוח צבאי חזק מחוץ למדינה במצב הנוכחי". השעה, קבעה ההנהגה, אינה כשרה לעימות צבאי נוסף עם ישראל בשל הפער הצבאי בינה לבין צבאות ערב. במקום זאת, על הערבים לפעול כעת נגד ישראל במישור המדיני.²³

20 אל-חואדתי', 12 בפברואר 1971;

Arab Report and Record, 16-30 June 1974, pp. 249-250

לעמדות האגף הרדיקלי במפלגה, שראה בהימנעות מסיוע לפיזאיון, בהעדפת צבא סדיר על פני "צבא עממי" בגידה בערכי הבעת', ראו: עזיז אל-סיד ג'אסם, **מן אל-ת'ורה אל-קומיה אלא אל-ת'ורה אל-אשתראכיה**, בירות, אפריל 1971, עמ' 59, 64-65. ג'אסם, תומכם של עפלק ושל אל-סאמראאי, יריבו של צדאם חוסיין, נעלם ב-1972 וחזר והופיע רק בראשית שנות התשעים כתומך בצדאם חוסיין. עפלק, מייסד המפלגה, חזר לבגדאד בכבוד גדול כעבור כשנתיים. הוא נפטר (אולי הורעל) ב-1989. ג'אסם נעלם שוב באמצע שנות התשעים, ולפי מקור אחד הוצא להורג.

21 החלטות הקונגרס הארצי השמיני, **ת'ורת 17 תמוז אל-ת'ורה ואל-אפאק**, עמ' 163-166, 169, 173-172.

22 הבעת' העיראקית קיים גם סניפים ארציים או "רגיונליים" ברבות מארצות ערב, בעיקר בירדן, סודאן, לבנון, הגדה המערבית וכוויית. כולם היו מיוצגים ב"הנהגה הפאן-ערבית", אל-קיאדה אל-קומיה, שישבה בבגדאד בהנהגת המייסד עפלק. הבעת' הסורי קיים מערכת דומה שנשלטה מדמשק.

23 *How the Revolution Confronts the Imperialistic Conspiracy and the Counter Revolution* (Baghdad, Madrid, The Regional Leadership, 1977), pp. 21, 29, 36. ראו מאמר ברוח דומה עוד לפני גילוי הדעת הזה: טארק עזיז, **אל-ת'ורה**, 17 ביולי 1972.

הכרזה פומבית פשוטה אבל החלטית זו לא הייתה ניסיון להרדים את ישראל או להכעיס את חאפז אל-אסד ואנואר סאדאת או את יאסר ערפאת והשמאל הפלסטיני; היא הייתה תמצית הקו שצדאם חוסיין עצמו הגדיר מאוחר יותר "סטאליניסטי", משמע - אגרוף פלדה כלפי כל אופוזיציה מבית, אך פרגמטיזם במדיניות החוץ. כשיצא אחר כך בפומבי נגד הלהט הפאן-ערבי המהפכני שהיה לדעתו חסר אחריות של מייסד המפלגה מישל עפלק ותומכיו העיראקים, אמנם לא כינה אותם "טרורקיסטים", ועם זאת נראה שהבין היטב שכאשר טבעו את הסיסמה "המהפכה הערבית המתמדת", שכן מקור השראתם היה תורתו הרדיקלית לעילא של לאון טרוצקי שדגלה ב"מהפכה העולמית המתמדת". אמנם, עפלק חזר גלות בבירות, הפעם מבחירה, אך תומכי הקו הפאן-ערבי הכמו-טרורקיסטי, ובראשם אל-סאמראאי, נשארו בבגדאד ועדיין היה להם משקל רב בהנהגה. צדאם חוסיין הבין שכל עוד איננו שליט יחיד, עליו לשכנע את חברי המפלגה מעבר לחוג הזעיר של "ההנהגה הרגיונלית" וממה"מ. במאמרים פרוגרמטיים בשלהי שנות השבעים הוא פרס את תפיסתו, שהעדיפה באותו שלב את האינטרס העיראקי ושלטון הבעת' בעיראק על פני כל אינטרס פאן-ערבי כמו "המהפכה המתמדת" נגד כל המשטרים הערביים או העניין הפלסטיני. בהקשר זה, כהתרסה נגד הטרורקיסטים הפאן-ערבי של יריביו, טבע צדאם חוסיין את הסיסמה הסטאליניסטית: "סוציאליזם בארץ אחת".²⁴

המעורבות הצבאית העיראקית המסיבית במלחמת יום הכיפורים הייתה, על כן, חריגה מן הכלל העקרוני שקבעו צדאם חוסיין והגנרלים ב-1970 ואשר זכה להגדרה מפורשת על ידי צדאם חוסיין בעיקר לאחר מלחמת יום הכיפורים. הכלל גרס התמקדות באינטרס של המשטר ושל המדינה העיראקית בראש ובראשונה. לאחר החריגה של 1973 חזר צדאם חוסיין לכלל העקרוני הזה שנמשך שנים רבות. עם זאת, אולי בצדק, המודיעין הישראלי נשאר חשדן ביותר. בסוף 1979 העריכו ראש אמ"ן, אלוף יהושע שגיא, וכמה מקציניו (אך לא כולם) שצדאם חוסיין, שזה

24 צדאם חוסיין, "חול אקאמת אל-אשתראכיה פי קטר ערבי ואחד" [על הקמת סוציאליזם בארץ ערבית אחת], **אפאק ערביה**, יוני 1978, עמ' 2-9.

עתה מינה עצמו לנשיא, מתארגן להסתערות מחודשת על ישראל.²⁵ צדאם חוסיין חשב אחרת. ב־22 בספטמבר 1980 - במקום להסתער עם צבאו הגדול והמצויד היטב מערבה על ישראל, כפי שחייבה האידאולוגיה המסורתית של הבעת' - הסתער מזרחה על איראן של איתוללה רוחאללה ח'ומייני. ב־2 באוגוסט 1990 שוב הסתער משמר הרפובליקה, צבאו הפרטי של צדאם חוסיין, במקום מערבה על ישראל, דרומה אל תוך כוויית. גם זו הייתה כמובן סטייה מעקרון שחרור פלסטין.

ב־1972 נראה שהמודיעין הישראלי הבין נכון את המגמה ארוכת הטווח של צדאם חוסיין - ההתנגדות למלחמה כלל-ערבית מוקדמת. ההערכה הייתה, על כן, שהוא אינו מעוניין במלחמה נגד ישראל בעתיד הקרוב.²⁶

אלא שהמודיעין לא הביא בחשבון את האפשרות שצדאם חוסיין יחרוג מן המגמה המועדפת עליו בשל נסיבות הרגע. המודיעין הישראלי גם לא עקב די אחר ביקורים הדדיים של מנהיגים ערבים עם אחריות צבאית בשלוש הבירות - קהיר, דמשק ובגדאד - ואחר החלטות של מועצת ההגנה הערבית המשותפת וכינוסי רמטכ"לים ערבים.

החשש של צדאם חוסיין שמשטר הבעת' ייחשף שוב כפחדן ובוגד באומה הערבית, כ"רגיונליסט" עיראקי ציני, כפי שאירע ב"ספטמבר השחור", איזן ב־1973 את אירצונו ליזום מלחמת שחרור פלסטין חדשה. החלטותיו התנוודו על כן בין התפתחויות של הרגע לבין הנטייה האסטרטגית ארוכת

---

25 שיחה של מחבר מאמר זה בקריה בתל אביב עם קציני וקצינות אמ"ן-מחקר בסוף נובמבר 1979, בעקבות פרסום מאמר שלו באוקטובר 1979 ב"סקירה חודשית". על פי החומר הגלוי שנזכר במאמר, צדאם חוסיין התכוון לפנות נגד ח'ומייני, אך הקצינים שקראו את המאמר סברו שהוא מוטעה. הם העריכו שעיראק פונה למלחמה בישראל דווקא, ובהקדם. ניתוח דומה של סדר הקדימויות של צדאם חוסיין ניתן בריאיון של אלוף יהושע שגיא בטלוויזיה הישראלית (בערוץ היחיד באותה עת) ב־22 בספטמבר 1980 בשעה 21:00. שגיא העריך שצבא עיראק יכריע את האיראנים בתוך ימים ואז יפנה לכיוון ישראל. אי־אפשר לסתור זאת, שכן צדאם חוסיין לא הכריע את האיראנים בתוך ימים, אבל סדר הקדימות שלו היה ברור - איראן תחילה.

26 **ריאיון עם תא"ל אביעזר יערי, ראש חטיבת המחקר של אמ"ן (אמ"ן-מחקר)**, הקריה תל אביב, שלהי 1981. ב־1972, כשיצא גילוי הדעת של מפלגת הבעת' שהביע התנגדות למלחמה קרובה, היה יערי ראש ענף 5 באמ"ן מחקר, הענף האחראי לסוריה, לבנון ועיראק.

הטווח שלו להתמקד בביטחון עיראק ושלטון המפלגה בבגדאד. עיראק השקיעה סכומים גבוהים בשדרוג הצבא כבר מ-1971, בעיקר כדי לעמוד בפני איראן ולחסל את המרד הכורדי, אבל את הצבא המחוזק ניתן היה לשלוח גם מערבה.

מבוא למלחמת יום הכיפורים

גם לאחר הישיבה על הכלים ב"ספטמבר השחור", חסידי ההקרבה העיראקית למען פלסטין, ובראשם עבד אל-ח'אלק אל-סאמראאי, נשארו בהנהגה הבכירה ביותר של המפלגה והמדינה. מאז סוף 1969 צדאם חוסיין היה אמנם סגן הנשיא, סגן יו"ר מועצת מפקדת המהפכה וסגן המזכ"ל של ההנהגה הרגיונלית של המפלגה בזכות היותו "הצאר" של ארגוני ביטחון הפנים, אך עדיין לא היה כל יכול. הדבר היה נכון גם בשנת 1971 כאשר היה כבר "האיש החזק" בהנהגה. אף שלאחר שביולי 1973, כחלק מדיכוי הפיכה פנימית, הוא הצליח להשליך את אל-סאמראאי לכלא, רבים מתומכיו נותרו בצמרת. עד אמצע שנות השבעים, לפחות, ואולי עד שחיסל את מתנגדיו ב-1979, הוא נזקק עדיין לקואליציות שונות בהנהגה. לכן, עד 1979 היה עליו לשכנע כל העת את החברים וגם את הציבור העיראקי הרחב, שאין הוא בוגד באידאל האיחוד הפאן-ערבי של המפלגה ובמחויבותה למאבק בישראל.

עיראק לא הייתה שותפת סוד להכנות הממשיות למלחמה, ובוודאי לא לתאריך פרוץ המלחמה. היא גם לא האמינה שיש ביכולתם של הערבים לצאת למלחמה בקרוב. עם זאת, כדי שלא להצטייר כבדלנית, הביעה בגדאד נכונות לסייע. למשל, בכינוס ה-12 של מועצת ההגנה הערבית המשותפת בסוף נובמבר 1971, ושוב בכינוס הרמטכ"לים הערבים ב-12 בדצמבר 1972, הוחלט כי עיראק תשתתף במלחמה. הוסכם שהיא תשגר שתי טייסות של הוקר האנטר וכן דיוויזיה משורינת ודיוויזיית חי"ר לחזית ירדן. עיראק לא אולצה להסכים לכך נגד רצונה; צדאם חוסיין חשש מאוד ממלחמה כזו, אך לצורכי תעמולה בתוך עיראק ובעולם הערבי היה חייב להיראות כמשתף פעולה.

במאוס 1972 הסתער צדאם חוסיין בהתלהבות מדומה לתוך מסע ביקורים פומבי גדול בדמשק ובקהיר, שלא הוכן כלל אך דווח בהערצה על ידי התקשורת העיראקית. מטרת המסע הסוריאליסטי הזה הייתה להפגין סולידריות ערבית ונכונות עיראקית לאיחוד מצרי-סורי-עיראקי לאלתר.

איחוד מדיני כזה, משמעותו הייתה גם איחוד צבאי ואף נכונות עיראקית להקרבה צבאית גדולה. אך למעשה נועד המסע לחשוף את חוסר המוכנות של קהיר ודמשק לצעד כזה, וכך לפטור את עיראק מאחריות לכך שאין הערבים הולכים לאחדות ושאינם פותחים במלחמת השחרור.

כאמור, צדאם חוסיין יצא לשליחותו בפתאומיות וללא כל הכנה. שלא במפתיע, הוא נפרד מדמשק בקרירות מקפואה ועוינות. בקהיר הוא התקבל דווקא בחמימות, אך איחוד כלשהו לא צמח מכך.²⁷ ההוכחה לכך שהעיראקים לא היו רציניים ורק חיפשו דרך להטיל את האשמה על מצרים וסוריה הייתה בכך שאף כי הרמטכ"ל המצרי שאזלי ביקש שעיראק תשלח כוחות לסוריה בהקדם, לפני שתפרוץ המלחמה, הצד העיראקי לא נענה לכך. בביקורו של גנרל שאזלי בבגדאד במאי 1972 מייד לאחר מסעו המתקשר של צדאם חוסיין, הסבירו לו העיראקים שיש להם חזיתות פעילות עם איראן והכורדים, ולכן הם מוגבלים. בכל זאת, אמרו, הם יסכימו לשלוח כוחות משמעותיים, אבל אך ורק לאחר שיפרצו הקרבות. כששאזלי המאוכזב עזב את בגדאד, חששו העיראקים פן ייפגע שמם הטוב בשל הסירוב לשלוח מייד כוח גדול. ארבעה ימים לאחר ביקור הרמטכ"ל המצרי בבגדאד, הגיע לקהיר סגן שר ההגנה העיראקי. הוא הבטיח שבמקום משלוח מיידי של כוחות לסוריה, עיראק תקנה בצרפת נשק בשביל מצרים, וגם הפקידה מייד 7 מיליון דולר בבנק לונדוני לקניות צבאיות של מצרים, ובאפריל 1973 היא אף שלחה כוח של מטוסי האנטר למצרים. אך בינואר 1973 העלתה עיראק בכנס שרי החוץ הערבים את מה שהייתה רוצה בו באמת: תוכנית פוליטית, לא צבאית, לשימוש בנשק הנפט כדי להניא את מדינות המערב מתמיכה בישראל.²⁸

כל אלה היו צעדים של יחסי ציבור. עד לפרוץ מלחמת יום הכיפורים נשארה עיראק נאמנה לתפיסתו העיראק-צנטרית של צדאם חוסיין, אף שעם הגמשה מסוימת. במקום ההודעה הרשמית מנובמבר 1972 - לפיה עיראק לא תצטרף למלחמה הבאה - הקו השליט נסוג משהו והובטחה

27 **אליג'ומהוריה**, 16 במארס 1972, דיווח על החלטות המפלגה ומועצת מפקדת המהפכה על כוונות האיחוד. על הסירוב הסורי ראו: ריאיון עם צדאם חוסיין, **אלינהאר**, 13-14 באפריל 1972; על הסירוב המצרי והסורי ראו: הנשיא אל-בכר, **אלי'ורה**, 18 ביולי 1972. וראו: סקירה היסטורית המציגה את עיראק כיחידה השואפת לאיחוד, **אלי'ורה ואלי'תנמיה פי אלי'עיראק**, בגדאד, יולי 1980, עמ' 135.

28 מלובני, **מלחמת השחרור**, עמ' 245-246.

השתתפות, אך רק לאחר שיפרצו הקרבות. בגדאד המשיכה בניסיונה לקדם מלחמה דיפלומטית וכלכלית נגד ישראל במקום מלחמה ממש. ככל הנראה, העיראקים לא שינו את הערכתם שעדיין אין לערבים אופציה צבאית.

בראשית מאי 1973 ביקר אחמד אסמאעיל עלי, שר המלחמה המצרי, בגדאד.²⁹ לא נמצא מידע על תוכן שיחותיו, אך ברור לחלוטין שבגדאד עדיין סירבה לשלוח כוח כלשהו לסוריה לפני המלחמה, שכן שום כוח לא נשלח. ערב פרוץ המלחמה בגדאד עדיין האמינה שהערבים לא יילחמו, כי הם עדיין אינם מסוגלים לכך. הדמיון בין הדעות בגדאד, בירושלים (הממשלה) בתל אביב (המטכ"ל), בושינגטון ובמוסקבה לגבי היכולת הערבית לצאת למלחמה היה מדהים.

עיראק יוצאת למלחמה

ימים אחדים לפני פרוץ המלחמה שמו לב בגדאד שהמשפחות של המומחים הסובייטים במצריים ובסוריה מתפנות. הם ביקשו מן השגרירות במוסקבה לברר במה מדובר, וזו דיווחה כי הסובייטים יודעים על מלחמה עכשיו. השגריר העיראקי במוסקבה היה הגנרל הבכיר מאוד (פריק) צאלח מהדי עמאש, לשעבר חבר במועצת מפקדת המהפכה. אך בגדאד נשארה אדישה, משום שלא האמינה שמלחמה אפשרית. השידור יורט ופוענח על ידי יחידה 848 שהעבירה את תוכנו לראש אמ"ן. כמו צדאם חוסיין וה־סִי־אִי־אִי, גם הוא התעלם ממנו. ההנהגה העיראקית ביקשה גם מהשגרירויות בדמשק ובקהיר לבדוק. משתייהן קיבלה בגדאד דיווחים דומים לאלו שעליהם ידע גם המודיעין הישראלי; דהיינו, שיש הכנות למלחמה במצרים ובסוריה. אלא שכמו תל אביב, גם בגדאד עדיין לא האמינה שתפרוץ מלחמה.³⁰

ואכן בגדאד הופתעה לחלוטין. לפי מקורות המשטר, "ב־6 לאוקטובר 1973 שמענו על התפרצות הלחימה נגד האויב הציוני מן השידורים (הערביים והבין־לאומיים)". ההתפתחות נידונה מייד בצמרת השלטון. "בדחפיות נערכה פגישה משותפת למנהיגויות המפלגה הרגיונאלית והפאן־ערבית, ולמועצת מפקדת המהפכה (ממה"מ) [...] ולממשלה, והוחלט להשתתף במערכה בכל היכולות של המדינה [...] הצבאיות,

29 שם, עמ' 246.

30 שם, עמ' 246-248.

הכלכליות והמדיניות".³¹ פירוש הדבר היה שליחת כוח גדול למלחמה. לפי המקורות הערביים והעיראקיים בפרופיל הגבוה ביותר, היוזמת הייתה ההנהגה העיראקית: הנשיא אל-בכר הודיע לסאדאת ולאסד על ההחלטה לשלוח כוח. הסורים ביקשו שתי דיוויזיות משוריינות. כבר ב-7 באוקטובר (יום ראשון בשבוע) יצא כוח קטן לדרך (אך נראה שלא הזדרז במיוחד, שכן הוא הגיע באיחור). הכוח העיקרי יצא רק ב-8 בחודש.³²

החוקרים שפרסמו את הספר הערבי היסודי ביותר על חלקו של צבא עיראק במלחמה מדווחים, מצד אחד, בהדגשה שהמעורבות העיראקית באה "ביוזמה עיראקית טהורה".³³ עם זאת, בהמשך בא תיאור שונה במקצת. החוקרים ערכו ראיונות עם "כמה מן המנהיגים שקיבלו את ההחלטה המדינית ההיסטורית" לשלוח את הכוחות. אי-אפשר לטעות בטביעות האצבע של צדאם חוסיין על העמדות המובאות בספר. הם ראינו גם קציני מטה ומפקדי שדה בכירים.³⁴ על פי עדות "ההנהגה העיראקית", ההחלטה לשלוח בהקדם כוחות גדולים, לפני שהושג עם הסורים והמצרים תיאום מדיני על מטרות המלחמה, לא הייתה קלה או מהירה. עקרונית, עיראק הייתה נכונה לתמוך במלחמה, אולם אך ורק אם המטרה האסטרטגית היא החלשת ישראל. בגדאד סברה שרק החלשה כזו, שתתרחש ללא שום סטיות כמו חתימת הסכמים, תוכל להוביל בהמשך לשחרור כל האדמות הערביות הכבושות, כולל פלסטין. עיראק ידעה שלא זו מטרת המלחמה של מצרים וסוריה. לדעתה, הן ראו במלחמה אמצעי להתחיל תהליך מדיני שדווקא יבסס את קיומה של ישראל.

ההחלטה לוותר על תיאום מדיני-אסטרטגי של מטרות המלחמה ולשלוח מייד את הכוחות לגולן נבעה ממצב חירום, מתחושת המצוקה ששמעו בבגדאד מן ההנהגה הסורית. דמשק ביקשה (כנראה ב-7 בחודש) לשלוח "מקסימום כוחות במינימום זמן". הבקשה הזו יצרה אצל ההנהגה

---

31 ההסבר הרשמי להחלטה להסיג את הכוחות העיראקיים מחזית הגולן - "הודעת הנהגות המפלגה, הרגיולית והפאן-ערבית, ומהמ"מ, בדבר הסגת הצבא העיראקי מן החזיתות הצפונית (סוריה) והמערבית (מצרים)" - פורסמה ב-29 באוקטובר 1973, כמצוטט אצל: **דור אל-ג'יש אל-עראקי פי חרב תשרין 1973**, ביירות, אל-מרכז אל-ערבי ללדראסאת אל-אסתראתג'יה, אוקטובר 1975, עמ' 248.

32 מלובני, **מלחמת השחרור**, עמ' 246-248.

33 **דור אל-ג'יש אל-עראקי פי חרב תשרין 1973**, עמ' 5.

34 שם, עמ' 7.

העיראקית "תחושה שמהו לא מתנהל כמתוכנן (על הגולן), ותחושה זו התגברה אחר כך". הרגע המכריע בא "החל מן ה־8 בחודש", שאז "נעלמו כל אפשרויות הדיון" בתיאום המטרות המדיניות של המלחמה. מרגע זה לא יכלה ההנהגה העיראקית לדרוש שיאמצו את מטרות המלחמה שלה. באותו יום "מתקפת־הנגד (הישראלית) השיגה הישגים מעוררי דאגה". מרגע זה "לא נותרה להנהגה העיראקית אלא מטרה אחת, תמיכה בכוח הצבאי הסורי בכל מחיר, כדי למנוע בחזית (הגולן) תבוסה שבה ישלמו העם הסורי והאומה הערבית מחיר יקר".³⁵ כלומר, עיראק נאלצה לוותר על עמדותיה העקרוניות כדי למנוע אסון לאומה הערבית, כולל לבעת הסורי השנוא. זו אכן הייתה גישתו של צדאם חוסיין; כפי שהעידה החלטת המפלגה מנובמבר 1972, עיראק העדיפה לדחות את המלחמה עד שיהיו הערבים מוכנים באמת, כנראה עם מחסן נשק גרעיני. עם זאת, אם הולכים למלחמה מוקדמת, אסור שהיא תסייע לדמשק ולקהיר להגיע לשלום עם ישראל. המלחמה אולי לא תכריע את ישראל, אך היא חייבת להחלישה מאוד, ובצירוף עם שימוש בנשק הנפט - גם לערער את מעמדה הבין־לאומי. אלא שגם על כך נאלצה בגדאד לוותר בגלל מצב החירום שנוצר בשל סכנת תבוסה סורית.

על פי גרסה שלישית, עם פרוץ הקרבות העיראקים אכן הופתעו ונעלבו על שמצרים וסוריה התעלמו מהם. הם התחילו להתארגן, אבל המתינו. היו אלה הסורים שיזמו את הפנייה הנואשת לעיראק שתשלח צבא. הם גם פנו לרוסים שיאיצו בה. הרוסים ביקשו מן העיראקים לשלוח לסוריה 500 טנקים מזוודים ומחומשים, אפשר גם בלי צוותים, רק עם נהגי הטנקים שיחזרו לעיראק מייד לאחר שיסיעו את הטנקים לחזית. הרוסים התחייבו שעבור כל טנק שיושמד בגולן, ברית המועצות תפצה את עיראק בטנק משודרג (טי־62 במקום טי־55). בדיון שנערך בבגדאד תמך הנשיא אל־בכר במילוי הבקשה הסורית־סובייטית כלשונה. דווקא צדאם חוסיין, המתנגד הגדול ביותר בהנהגה העיראקית לבעת של דמשק, דרש לשלוח כוח גדול מאוד, עם צוותים מלאים. ההנמקה שנתן: אסור שעיראק תופיע כפחדנית החוששת לשלוח את חייליה למלחמה.³⁶ בין אם הגרסה הרשמית נכונה,

35 שם, עמ' 211-218.

36 ריאיון של קולגה, דוקטור לורי מילרוי, שהייתה אז מרצה באוניברסיטת הרווארד, עם תא"ל מוחמד בסיוני ב־1986, בהיותו שגריר מצרים בישראל. בסיוני היה הנספח הצבאי בשגרירות המצרית בדמשק ואחראי לתיאומים הצבאיים ערב מלחמת יום הכיפורים ובמהלכה.

או זו של צדאם חוסיין, או זו של מוחמד בסיוני המצרי, או שיש חלקי אמת בכל שלוש הגרסאות, התוצאה הייתה מרשימה. עיראק שלחה, לפי הדיווח, שלושה רבעים ממטוסי הקרב שלה, שני שלישים מסך כל הכוח המשוריין וכחמישית מחיל הרגלים שלה למרחק 1,200-1,500 ק"מ מבסיסי הקבע, והתחילה בהכנות לשלוח עוד שריון וחי"ר.³⁷ צדאם חוסיין לא שכח את ההשפלה והנזק המדיני שנגרמו כשצבא עיראק לא נחלץ לעזרת הפלסטינים ב"ספטמבר השחור". יותר מכך, הוא זכר היטב כי היה זה האופן הכושל שבו שלח משטר עארף את הכוח העיראקי המשוריין לירדן ביוני 1967, שנתן בידי הבעת' את הנימוק המשכנע בצורך לסלק את המשטר. תבוסה סורית נוספת בגלל שעיראק לא שלחה כוח גדול ובדחיפות מרבית הייתה עלולה להביא גם הפעם להפלת המשטר בבגדאד.

עם זאת, הסיכון שבמשלוח הכוחות היה גם הוא עצום. גורלו של חיל המשלוח היה תלוי על בלימה. ראשית, הוא נשלח ללא הכנה מוקדמת ובלי תיאום אסטרטגי אלא עם תיאום טקטי לקוי ביותר עם הצד הקולט. חמור לא פחות, הוא נשלח כמעט ללא הגנה מפני מטוסי חיל האוויר הישראלי, חשוף באופן מסוכן מאין כמותו לאורך מאות קילומטרים של צירי תנועה הכרחיים אך חשופים במדבר השטוח, במזג אוויר סתווי בהיר, ובידיעה שישראל כבר התנסתה באמנעה רחוקה כזו ב-1967. ההנהגה העיראקית העריכה שישראל תצפה ליוזמה עיראקית דומה, והפעם תתקוף עם מטוסים מתקדמים יותר. זה עלול היה להסתיים במלכודת מוות וטבח המוני, שתוצאתם שכל הדרך בין בגדאד לדמשק תהיה זרועה מאות שלדים עשנים של טנקים ומשוריינים. למזלו הבל ייאמן של משטר הבעת' העיראקי, ולמזלם של אלפי לוחמים עיראקים, נרדם המודיעין הישראלי בשמירה.

מה שסייע בלי ספק לעיראק להחליט על משלוח כוח כה גדול מערבה הייתה התחייבות איראנית שלא לנצל זאת כדי לתקוף אותה ממזרח. ייתכן שסאדאת פנה לשאה שלא ינצל את משלוח הכוח העיראקי, אך הסיבה העיקרית לשקט בגבול עיראק-איראן בזמן המלחמה הייתה בקשה של בגדאד ממוסקבה שתזהיר את טהראן לבל תתקוף. מוסקבה הייתה מחויבת לביטחונה של דמשק, ועל כן הייתה מעוניינת מאוד בסיוע העיראקי. היא הזהירה את איראן ואף שלחה כוחות לגבולה לצורך המחשה.³⁸

37 דור אל-ג'יש אל-עראקי, עמ' 5, 8.

38 מלובני, מלחמת השחרור, עמ' 246-248.

כמו איראן, גם הכורדים החליטו לא לנצל את משלוח הכוחות העיראקי מחשש לנקמה לאחר המלחמה; אולי גם האיראנים הזהירו אותם לבל יתקפו. בכך חזרו הכורדים על החלטתם ערב מלחמת ששת הימים שלא לתקוף. בראשית יוני 1967, בשיחתו עם המולא מוצטפא אל-ברזאני בכורדיסטן, שמע דוד קרון, ראש המשלחת הישראלית בטהראן והאחראי על הפעילות בכורדיסטן, שהעיראקים דורשים מן הכורדים להימנע מהתקפות עליהם ואף לשלוח כוח שיצטרף לצבא עיראק נגד ישראל. קרון הסכים שהכורדים יישבו על הכלים ולא יסייעו לישראל על ידי תקיפה, וכך אמר: "עשו כל מה שטוב לכם, מלבד משלוח חיילים לסייע לצבא העיראקי". הערכתו הייתה שכל מה שיאמר לא ישנה דבר; הכורדים לא יפתחו חזית נגד העיראקים כשאלה ישלחו כוחות לירדן. לפי קרון, כך קרה גם באוקטובר 1973.³⁹

עוד בטרם שלחה את כוחותיה למלחמה, ניצלה ההנהגה העיראקית את העובדה שמשלוח הכוחות חושף את עיראק לסכנה מצד איראן, והצדיקה בכך ויתור אידאולוגי גדול נוסף. התמיכה במאבק "הגדול ביותר" של האומה הערבית, המלחמה נגד האימפריאליזם והציונות, הסבירה ההנהגה, מצדיקה את חידוש היחסים עם איראן של השאה (הפרו-אמריקאית), שהוגדרה תכופות בתקשורת העיראקית "סוכנת האימפריאליזם") וחידוש המשא ומתן המדיני איתה.⁴⁰ באותו יום החליטה ממה"מ, כמשקל נגד, גם על חוק מס' 70 לשנת 1973 - הלאמת החלק האמריקאי (סטנדרט אויל ניו ג'רזי, ומובייל אויל) בחברת הנפט של בצרה.⁴¹ ההלאמה הוצגה כצעד אנטי-אימפריאליסטי אמיץ, אך למעשה הייתה חסרת סיכון, והיה ברור שתביא לרווחי עתק למשטר. ואכן, כשכל שאר יצרניות הנפט הערביות הכריזו על חרם הנפט נגד ארצות הברית, הולנד וכמה מדינות נוספות במערב, עיראק הודיעה שאין בכוונתה להצטרף לחרם. הנימוק היה שבעוד שבשאר המדינות הערביות הבעלות על ההפקה היא של חברות מערביות, בעיראק הבעלות נתונה כבר בידי המדינה.

39 **ריאיון עם דוד קרון**, כפר מנחם, 1982. קרון שמר על קשר עם המתרחש בכורדיסטן ואף ביקר שם מדי פעם עד לחורבן המרד ב-1975.

40 "הודעת ממה"מ על חידוש היחסים הדיפלומטיים עם איראן", 7 באוקטובר 1973, כמצוטט אצל: **דור אל-ג'יש אל-עראקי פי חרב תשרין 1973**, עמ' 237-238.

41 שם, עמ' 239-240.

תנועת הכוחות לגולן

החריגה של צדאם חוסיין וההנהגה העיראקית כולה באוקטובר 1973 מהעדפת האינטרסים המקומיים של עיראק למחויבות פאן-ערבית הפתיעה את ישראל לחלוטין. משמעות החריגה הקצרה הזו הייתה שלפתע, ב-12 באוקטובר, מצאה עצמה אוגדת דן לנר, שהייתה עייפה ו"קצרה" בדלק ותחמושת, כשהיא ניצבת בפני חטיבת החוד, חטיבה 12, של הדיוויזיה העיראקית המשורינת השלישית המסתערת עליה היישר מן המובילים הכבדים שמהם ירדו הטנקים. חטיבה 12 כונתה כוח חי'אלד בן אלוליד על שם המצביא הנערץ על צדאם חוסיין, שהנהיג את צבאות האסלאם המוקדם. הדיוויזיה השלישית הייתה דיוויזיית הדגל של עיראק. בעקבותיה הגיעה דיוויזיה משורינת נוספת, השישית, ובסך הכול נשלחו כ-700 טנקים. נשלחו גם כוחות גדולים נוספים בסדר גודל של דיוויזיית חי"ר, בנוסף לארטילריה ומטוסי קרב. כמחצית צבא היבשה של עיראק וכשני שלישים של כל הכוח המשוריין שלה נשלחו לגולן. כעת, לאחר שהמלחמה אכן פרצה, זה היה מפגן מחויבות אדיר.

טנק דחפור מסוג ט-54 מכוח המשלוח העיראקי בשטח סוריה (באדיבות חטיבה 7).

כבר עם ראשית תנועת הכוחות העיראקיים לעבר הגולן הבהירה עיראק כי מעורבותה במלחמה היא על תנאי, וייתכן שתהיה קצרת ימים. בכינוס חירום של כל צמרת המפלגה (כל משתתפי הקונגרס הרגינולי השמיני) הודיעה המפלגה כי מטרת חיל המשלוח היא "להביא להתקדמות במאבק לשחרור המלא של האדמה הערבית הגזולה" ולכפות את "הסירוב לפתרונות הפשרה המנסים לכפות את מדיניות האימפריאליזם והחוגים (הערביים) הריאקציוניים (סוריה) והמותשים (מצרים)".⁴² ההנהגה העיראקית לא הייתה תמימה כלל; הם הודו בפה מלא כי ידעו היטב "שיש גורמים ערביים ובין-לאומיים שרוצים להגיע אל מה שמכונה הפתרון השלומי [...] הבאנו זאת בחשבון ובכל זאת (בגלל הסכנה בגולן) החלטנו להיכנס למערכה".⁴³

מרגע שהגיעו הכוחות העיראקיים הראשונים לגבול הסורי ואחר כך לאזור דמשק ולזירת הקרבות, היה התיאום עם הסורים לקוי ביותר ושרר אי-אמון עמוק בין התאומות הבעתיות. עם זאת, חטיבת השריון ה-12 שהגיעה לדמשק על מובילים נכנסה רעננה יחסית לקרב ב-12 בחודש. שאר חטיבות הדיוויזיה הגיעו טיפין-טיפין לאחר שחצו על שרשראות כ-400 ק"מ, מבצע לוגיסטי מרשים כשלעצמו.⁴⁴

כניסתה של החטיבה העיראקית הייתה מפתיעה, מפני שהמודיעין וחיל האוויר של צה"ל לא גילו שום כוח עיראקי בדרכו מהמדבר לגולן. החטיבה שינתה את פני המערכה מפני שאילצה את אוגדת דן לנר, שחתכה אל תוך הצבא הסורי המתפורר כסכין מלובנת בתוך גוש חמאה, להיעצר ולסגת. האוגדה נערכה למארב אוגדתי חפוז ונכנסה לקרב שלא ציפתה לו. המארב הזה גבה מן העיראקים מחיר כבד, אך ההתקדמות הישראלית נעצרה והמטרה האסטרטגית לא הושגה. המטרה לא הייתה כיבוש דמשק; מעבר למחיר ולחוסר התוחלת של כיבוש בירה ערבית גדולה, היה ברור לישראל שמוסקבה לא תרשה זאת בשום פנים. המטרה הייתה להגיע לטווח ארטילרי נוח מן הבירה הסורית, כך שלא יהיה צורך להעלות מטוסי קרב בכל מקרה שהסורים יפרו הפסקת אש. המטרה הזו לא הושגה. מבחינה זו, הצבא העיראקי הציל את דמשק.

42 החלטת כינוס החירום של הקונגרס הרגינולי השמיני של הבעת', 8 באוקטובר 1973, **דור אל-ג'יש אל-עראקי**, עמ' 243.

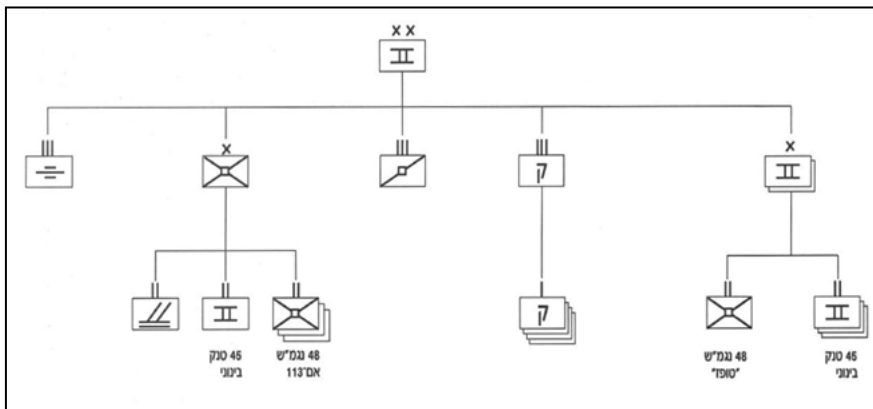
43 שם, עמ' 247.

44 מלובני, **מלחמת השחרור**, עמ' 250-251. רוב הכוחות עברו בסך הכול 1,200-1,500 ק"מ מבסיסי האימונים, ראו: **דור אל-ג'יש אל-עראקי**, עמ' 8.

סד"כ חיל המשלוח העיראקי בעוצבות עיקריות

עוצבות חיי"ר	עוצבות שריון	חטיבת טנקים
חטיבת חיי"ר הררי 5	דיוויזיית שריון 3	6 חטיבת טנקים
חטיבת חיי"ר 20		12 חטיבת טנקים
חטיבת הכוחות המיוחדים		8 חטיבה ממוכנת
גדוד 1 (צנחנים)		כוח קומנדו (4 פלוגות)
גדוד 3 (קומנדו)	דיוויזיית שריון 6	16 חטיבת טנקים
		30 חטיבת טנקים
		25 חטיבה ממוכנת
		כוח קומנדו (5 פלוגות)

מרשם מבנה: דיוויזיית שריון עיראקית – עוצבות ויחידות עיקריות

עוצמת צל"ם עיקרי (לפי תקן)

טנקים בינוניים: 319 | גנמ"שים: 390 | ארטילריה: תותח בינוני - 72, מרגמה - 120 מ"מ 12

אלחנן אורן, **תולדות מלחמת יום הכיפורים**, תל אביב: המחלקה להיסטוריה, מודן ומערכות, 2013, עמ' 619-620.

לאחר הפסקת האש: חיל המשלוח העיראקי דוהר הביתה ללא התראה

לפי המקורות העיראקיים, אבדותיהם במלחמה היו 835 הרוגים ו-73 נעדרים, ומעל 100 טנקים ונגמ"שים. אלו היו אבדות קלות יחסית לאבדות הסוריות (כ-3,100 עד 4,000 הרוגים, כ-10,000 פצועים וכ-350 שבויים, ויותר מ-1,000 טנקים ו-150 מטוסים שאבדו). עם זאת, כמעט 1,000 הרוגים היה מחיר כבד מאוד לצבא שניהל מלחמה מאות קילומטרים מגבולותיו.

ב-22 באוקטובר התקבלה במועצת הביטחון של האו"ם החלטה 338 על הפסקת אש שתיכנס לתוקף בתוך 12 שעות. הצדדים הלוחמים, קבעה ההחלטה, יהיו מחויבים גם בקבלת החלטה 242 של האו"ם מ-1967, ובסמוך להפסקת האש יתחילו במשא ומתן "כדי להגשים שלום צודק ובר-קיימא במזרח התיכון". ב-23 באוקטובר התקבלה החלטה נוספת (339), שנועדה להביא להפסקת האש. ב-24 באוקטובר נכנסה לתוקפה הפסקת האש בין ישראל לסוריה.

כבר ב-22 בחודש התכנסו כל המוסדות העליונים של המשטר ופרסמו הודעה על פיה עיראק "לא הייתה צד להסכמי ה-הודנה [שביתת הנשק] ב-1948 [למעשה, 1949] כשם שלא הסכמנו להפסקת האש בשנת 1967". המפלגה התנגדה ומתנגדת גם היום לכל "מו"מ ושלום (צלח) עם הישות הציונית הגזלנית". עיראק, הודיעו המוסדות, גם לא הייתה צד לדיונים על הפסקת האש הנוכחית, "עליה נודע לנו רק לאחר שהתקבלה". על כן "אנו איננו רואים עצמנו צד לאיזושהי החלטה או צעד מסוג זה שעליו הוחלט או יוחלט בעתיד". ההנהגה העיראקית דיווחה שמייד עם היוודע דבר ההחלטה על הפסקת האש, היו התייעצויות עם מדינות ערביות אחדות ועם ברית המועצות, שבמהלכן עיראק הבהירה את מחויבותה לשחרור כל האדמות הערביות, כולל אדמת פלסטין. גילוי הדעת לא מסר עדיין מה בכוונת עיראק לעשות, אך הוא רמז על כך שהמדינות הערביות וברית המועצות לא התנגדו להחלטה 338, ועיראק מצאה עצמה מבודדת.⁴⁵

45 הודעת פגישה משותפת של ההנהגות הרגיונלית והפאן-ערבית של המפלגה עם ממה"מ, 22 באוקטובר 1973, אל-ג'ומהוריה, 23 באוקטובר 1973; דור אל-ג'יש אל-עראקי, עמ' 217-218, 246-245. ותלונות על ההתנהגות הסורית הנבזית כלפי עיראק וסיכון הכוח העיראקי בשל חוסר היכולת להתכונן אף בתוך המלחמה ראו מאמרי מערכת, אל-ת'ורה, 11 ו-12 באוקטובר 1973.

ב-29 באוקטובר הודיעו שלוש ההנהגות של משטר הבעת' שצבא עיראק נקרא לחזור הביתה משתי החזיתות, "הצפונית (סוריה) והמערבית (מצרים)". ההחלטה להיכנס למלחמה ב-6 באוקטובר, הסבירו ההנהגות, התקבלה אף על פי שעיראק ידעה על מגמות פשרה מזינית במצרים ובסוריה; אלא שעיראק קיוותה כי להט המלחמה והלחץ העממי ימיסו את המגמות הללו. כשבגדאד דיברה על המסה והתכה, היא התכוונה גם להמסת המשטרים הערביים העוינים אותה, וכנראה הייתה שם גם תקווה שהמשטר בדמשק יותך במלחמה וייעלם; אך מאומה מכל זה לא אירע.

עם ההחלטה על הפסקת האש נפגעה המנהיגות העיראקית עמוקות ארבע פעמים, הסביר גילוי הדעת. לא די שסוריה ומצרים לא הודיעו לה על פתיחת המלחמה, לא די שלא הייתה היוועצות על מטרות המלחמה, לא די שסוריה לא תיאמה מראש את השתלבות חיל המשלוח העיראקי בחזית - היא גם החליטה על הפסקת אש בלי להיוועץ עם עיראק ואף בלי להודיע לה על הכוונה לעשות זאת. מטרת המלחמה של עיראק, הודיעו ההנהגות, הייתה שחרור כל האדמות מידי ישראל, והיא לא תושג על ידי הסדרי שלום. עם חתימת הסכמי הפסקת האש, "מטרת כוחותינו שנשלחו לחזיתות [...] חדלה להתקיים ואין להם עוד [...] תפקיד לוחם".

מעבר להצדקה האידאולוגית, ההנהגה העיראקית הביאה גם נימוק צבאי: כיוון שעיראק אינה שותפה להסכם הפסקת האש, ואין שום הסכם קודם עימה, תוכל ישראל לתקוף את היחידות העיראקיות בגולן מבלי להפר את ההסכם עם סוריה. במצב זה הן יהיו חשופות ובודדות במערכה. מנימוק זה עלה חוסר אמון עמוק בשלטונות דמשק, כי בגדאד לא האמינה שיצטרפו למערכה. בסוף גילוי הדעת באה במפורש, ובלי התחמקות, דעתו של צדאם חוסיין שהתגבשה כבר ב"ספטמבר השחור", ושניתן לראותה כמוטו של כל תפיסתו את היחס שבין עיראק לשאר האומה הערבית. בשל הסיבות שהובאו למעלה, קבע גילוי הדעת, "**הוחלט להסיג את כוחותינו המזוינים בשתי החזיתות כדי שישבו למלא את חובתם הפטריוטית (העיראקית - אל-וטניה) בהגנת עצמאות המולדת (העיראקית) ובבניית החברה המהפכנית החדשה**". כוחות הצבא העיראקי יתחילו עתה "בהתכוננות למילוי חובתם הכלל-ערבית (המלחמתית) מחדש", אבל אך ורק "כאשר ייווצרו התנאים לכך". סביר מאוד שלוח הזמנים של צדאם חוסיין למוכנות העיראקית למלחמה חדשה נגד ישראל היה היום שבו יתממש חלומה הגרעיני, שהוא

התחיל בקידומו באפריל 1972.⁴⁶ ההנהגה העיראקית הדגישה שאין זה סוף המאבק נגד ישראל והאימפריאליזם. הלוחם הערבי, נאמר בגילוי הדעת, הוכיח את גבורתו במלחמת אוקטובר, אך כעת אין מנוס מעצירת המערכה לשם הכנת העימות הבא והמעבר למאבק מדיני שיזכה בתמיכת העולם. במישור הצבאי והכלכלי כאחד, עיראק תתמקד מעתה בעיראק.⁴⁷ כלומר, על עיראק לחזור לסדר הקדימויות שנקבע ב-1970, המעדיף את האינטרס הלאומי המקומי.

מלחמת אוקטובר 1973, כפי שהעולם הערבי מכנה אותה, גרמה להנהגה העיראקית תסכול עמוק ואף זעזוע. הם שלחו לגולן, המרוחק יותר מ-500 ק"מ מגבולס, כוח אדיר, יותר ממחצית צבאם, לסייע למשטר אסד השנוא בשעתו הקשה. הם לחמו וספגו אבדות כבדות, אך העולם הערבי לא הכיר בתרומתם. כפי שהגדיר זאת המחקר שאותו יזם משטר הבעת' (למעשה, צדאם חוסיין): "עיראק זנחה את השיקולים של המדינה (העיראקית) למען הגשמת המטרה הפאן-ערבית הכללית", אך הקרבתה לא זכתה כלל להכרה ערבית. "התפקיד שמילאו הכוחות המזוינים העיראקיים נותר בלתי ידוע" לקורא הערבי, ציין המחקר במרירות. הערבים קראו רבות על חטיבת השריון הירדנית ה-40 ומעלליה בקרבות, מתלוננים העיראקים, אך איש לא שמע או קרא על "תשע החטיבות העיראקיות" ותרומתן העצומה למערכה.⁴⁸ התלונה העיראקית הייתה מוצדקת לחלוטין. ואכן, במת התקשורת הפנימית של צדאם חוסיין, פרסומי ההנהגה הרגיונלית העיראקית של המפלגה, הייתה אף חריפה יותר. היא האשימה את הערבים ב"הטלת ספק" פעילה בתפקיד שעיראק מילאה במלחמה. חוגים ערביים ניסו "לטשטש" את המעשה הגדול שלה ו"להסתיר" מן ההמונים הערבים את התרומה העיראקית, מפני שזו התנגדה להפסקת האש ולתבוסתנות

46 ביוני 1978 כבר הייתה לצדאם חוסיין אסטרטגיה גרעינית שלמה. בהרצאה סגורה לקצונה הבכירה, שאותה שמעתי בהקלטה של צדאם חוסיין, הוא הסביר שבזמן הנכון יוכלו הצבאות הערביים להתאחד ולהסתער על ישראל, ולהגיע ללב המדינה. אם ישראל תאיים בגרעין, יאיימו גם הערבים איום דומה, שכן כבר תהיה ברשותם פצצה. ישראל תיאלץ אז להיכנע. ראו הרצאתו של צדאם במכללה ללימודי ביטחון על שם הנשיא בכר ב-3 ביוני 1978, הקלטה של צדאם חוסיין שנפלה לידי האמריקאים ב-2003, המצויה בארכיון CRRC באוניברסיטה לביטחון לאומי בווינגטון הברייה, תיק SH-PDWN-D-000-341 עמ' 27-33.

47 הודעה משותפת לאזרחי עיראק של ההנהגות הרגיונלית והפאן-ערבית של הבעת' וממה"מ, 29 באוקטובר 1973, **אליג'ומהורייה**, 30 באוקטובר 1973; **דור אליג'יש אל-עראקי**, עמ' 247-251.

48 שם, עמ' 5-6.

הערבית של שיחות שלום.⁴⁹

התסכול הזה, בנוסף להתנהגות הסורית כלפי הכוח העיראקי במלחמה וחוסר הכרת התודה של דמשק, תרמו לכך שמייד לאחר המלחמה התחיל צדאם חוסיין להשקיע מאמצים רבים כדי ליצור מיתוס לאומי מקומי עיראקי על חשבון הזהות הפאן-ערבית הקיצונית של יריביו במפלגה. הוא הציע מכנה משותף וזהות משותפת לכל העיראקים - סונים, שיעים וכורדים - בכך שטיפח את מיתוס מסופוטמיה הקדומה (שומר, אכד, בבל ואשור) כמקור העם העיראקי, לפני הערביות ולפני האסלאם. המיתוס הזה בא גם לעורר בכל העיראקים תחושת גאווה על היותם הציוויליזציה הגדולה הראשונה בעולם, לפני זו הפרעונית במצרים ובוודאי שלפני כל עם אחר. המיתוס הזה לא בא לחסל את הקשר הערבי של העיראקים, אלא להציב את הזהות העיראקית והאינטרסים של עיראק לפני הזהות והאינטרסים של שאר האומה הערבית. בעתיד, הבטיח צדאם חוסיין, עיראק "תקרין" את השפעתה לכל העולם הערבי (אל-אשעאא), אך בהווה עליה להתמקד בהתעצמותה⁵⁰. בכך החליף צדאם חוסיין את מוקד ההזדהות העיקרי של קודמיו במפלגת הבעת'. בעוד שקודמיו ראו את המאבק למען פלסטין והארגונים הפלסטיניים כזיק שיצית את מהפכת האומה הערבית, הוא ראה את גאולת כל הערבים "מוקרנת" מבגדאד. **אפשר לומר, על כן, שבהיסטוריה של משטר הבעת' של בגדאד הייתה מלחמת יום הכיפורים נקודת מפנה קריטית.**

מסוף אוקטובר 1973 הביאו התסכול והעלבון בשל התייחסותו כפזיזת הטובה של העולם הערבי לתרומה העיראקית למלחמה להחלטה על "בדידות מזהירה". מעתה יתמקד משטר הבעת' בענייני עיראק - בביטחון, בכלכלה וביחסים בין-לאומיים - עד לרגע שבו עיראק הבעת'ית תהפוך למעצמה אזורית.⁵¹ השלום עם איראן של השאה, למרות היותו

49 פי צ'וא אל-תקרי אל-סיאסי ללמאתמר אל-קטרי אל-ת'אמן לחזב אל-בעת' אל-ערבי אל-אשתראכי - אראא ומנאקשאת, בגדאד, מנשוראת וזארת אל-אלעאם, 1974, עמ' 129-130. המסמך הזה יצא לאור ביוזמתו של צדאם חוסיין, שסבר כי יש בהחלטות המפורשות של הקונגרס (שיצאו מספר שבועות מוקדם יותר) נקודות הדורשות דגש והבהרה.

50 שם, עמ' 128. דיון מפורט של טיפוח המיתוס המסופוטמי ראו: Amatzia Baram, *Culture, History and Ideology in the Formation of Ba'thi Iraq* (Oxford, London and NY, Macmillan, St. Martin's, 1991).

51 פי צ'וא אל-תקרי אל-סיאסי ללמאתמר אל-קטרי אל-ת'אמן, עמ' 120-121.

"משרת האימפריאליזם האמריקאי"; הפלישה לאיראן של ח'ומייני, אף שהאיתוללה הזדהה לחלוטין עם העניין הפלסטיני; כיבוש כוויית, אף שגם היא תמכה בעניין הפלסטיני ולא איימה ישירות על עיראק - את כל אלה ניתן וצריך להסביר כמסקנות שאליהן הגיע צדאם חוסיין בעקבות מלחמת יום הכיפורים. גם הפיתוח הגרעיני, שעד 1974 התנהל בעצלתיים, קשור למסקנתו שעד שתוכל עיראק להנהיג את הערבים כמעצמה גרעינית, עליה להתנהל כאילו היא ניצבת לבדה.

מורדות תל שער, טנקי טי 54/5 פגועים מחיל המשלוח העיראקי. באופק תלילי ענטר (צלם: אזורי מנשה; באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית).

החלופה העיראקית להפסקת האש והתנאים לחידוש הלחימה

אנואר סאדאת וחאפז אל-אסד לא נועצו בעיראק בעניין הפסקת האש משום שהבינו היטב כי ההנהגה העיראקית תתנגד לכך בכל תוקף, ובוודאי כשמדובר בזיקה בין הפסקת האש ותהליך שלום והכרה בישראל. עם זאת, הזעם והעלבון על כך שלא נועצו בה היו מוצדקים. המצרים, ובעיקר הסורים, השתמשו בעיראקים כב"בשר תותחים" ואחר כך השליכום בצידי הדרך. זה היה משפיל, אבל ההנהגה העיראקית הייתה חייבת גם הסבר, בבית ובעולם הערבי, מה הייתה מציעה אילו שאלו לדעתה. אי-אפשר היה להכחיש את העובדה שבעוד שרוב הכוח העיראקי עדיין פרוס לאורך 500 ק"מ מאלבו כמאל שעל הגבול הסורי-עיראקי לדמשק, צה"ל נמצא כבר

בפרברי הבירה הסורית. האם הייתה לאסד ברירה לבד מהפסקת אש? התשובה העיראקית, גם היא מבית מדרשו של צדאם חוסיין, הוצגה כתוכנית של המפקדים העיראקים. היא הייתה נחרצת כפי שהייתה אבסורדית. חוקרי המכון הביירותי הסבירו כי לדעת הצבא העיראקי, היה עליו ועל הצבא הסורי לסגת אל תוך המדבר הסורי-עיראקי, וכך למשוך את צה"ל למרחקים גדולים שימתחו את קווי האספקה שלו, עד שייפרמו. הנסיגה הערבית תלווה גם בסדרה בלתי פוסקת של התקפות-נגד על הטור הישראלי. ההתקפות יבוצעו על ידי הצבאות הערביים, אך בעיקר על ידי האוכלוסייה ב"מלחמה עממית ארוכת טווח". זו תהיה "אסטרטגיית התשה" קלאסית ארוכה, וזו הדרך לשחוק את ישראל.⁵² משמעות התוכנית הייתה כמובן שעל הסורים חלה החובה לוותר על דמשק. כזכור, כך עשה הצאר אלכסנדר השני כשהפקיר את מוסקבה לנפוליאון אך היה לו להיכן לסגת. כיוון שההצעה העיראקית דיברה על נסיגה עמוקה מאוד, אולי ויתור על רוב סוריה או אף על כולה, לא הייתה שום אפשרות שחאפז אל-אסד יסכים לאסטרטגיה כזו. צדאם חוסיין ידע זאת היטב. ההצעה נועדה, ראשית כול, לתרץ את הסגת הכוח העיראקי, שהרי אילו בוצעה תוכנית הרואית זו היה הכוח העיראקי נשאר וממשיך להילחם. הוא הוחזר הביתה רק משום שהסורים סטו ממורשת ההקרבה הערבית. בגדאד השיבה לדמשק עלבון על עלבון, וקבעה שלאסד חסרים החזון והנחישות הדרושים כדי להילחם עד הניצחון או המוות.

אלא שבעיה נוספת דרשה תשובה. אף שהמלחמה הסתיימה, עדיין נותרה הסכנה שהיא תתחדש; הפסקת האש הייתה רופפת, ולחימה מוגבלת בגולן נמשכה עוד מספר חודשים. במקרה שהזירה תתלקח מחדש, היה על צדאם חוסיין לוודא שעיראק לא תיגרר שוב נגד רצונה למלחמה שתאלץ אותה שוב להפקיר את גבולה המזרחי. הפתרון של המשטר העיראקי (ולמעשה, של צדאם חוסיין) היה גאוני בפשטותו ובבהירותו. ראשית דבר, מרגע שחיל המשלוח חזר הביתה, הומצא כינוי חדש לחזית עם איראן - "האגף המזרחי של המולדת הערבית". בכך הוענק מעמד שווה לחזית עם ישראל ולחזית עם איראן של השאה. מהעת הזו, כל עימות בחזית איראן היה לשווה ערך לעימות עם ישראל; שנית, בגדאד קבעה שורה של תנאים להשתתפות במלחמה ערבית-ישראלית חדשה:

52 ראו למשל: דור אל-ג'יש אל-עראקי, עמ' 214-215.

1. נסיגה מהכרה בהחלטות 338, 339 וגם 242 של האו"ם. כלומר, ביטול - לפחות ברמת העיקרון - של הפסקות האש של יוני 1967 ושל אוקטובר 1973;
2. נכונות מוכחת של דמשק וקהיר לצאת למלחמה לשחרור פלסטין, ולא רק לשחרור הגולן וסיני;
3. פתיחה מלאה של סוריה והגולן לפעילות פידאאית נגד ישראל. כלומר, סוריה תחזור לאסטרטגיה הכושלת של תמיכה מלאה במלחמת גרילה שהביאה למלחמת ששת הימים.⁵³

לא היה סיכוי של ממש שממשל אסד יקבל אפילו אחת מן הדרישות הללו, וזו בדיוק הייתה כוונתו של צדאם חוסיין: לחסום באופן הרמטי כל אפשרות שעיראק תאולץ שוב לשלוח צבא להציל את דמשק.

את אקורד הסיום למבצע העיראקי המרשים של שליחת שני שלישים מכל הכוח המשוריין שלה לגולן השמיע סגן הנשיא, צדאם חוסיין, בשיאו של משבר המים בין עיראק לסוריה. בקיץ 1975 חסמה סוריה את רוב שפיעת נהר הפרת לעיראק בעת שמילאה את אגם סכר אסד החדש. הדרום העיראקי התייבש. סוריה דחתה את כל התחינות של עיראק לפתוח את הסכר, עד שזו שלחה כוח שריון לגבול ואיימה לפוצץ אותו. בזעמו הודיע צדאם חוסיין כי עיראק לא תבוא עוד לעזרתה של סוריה, משום שמימי הפרת יקרים ללב דמשק יותר מאשר הדם שהגירו הלוחמים העיראקים בעת שהגנו על אדמת סוריה.⁵⁴ יישומה של גישה זו היה בספטמבר 1980, כאשר צבא עיראק הסתער מזרחה, אל תוך איראן, בעלת בריתה של סוריה, במקום מערבה לעבר ישראל.

53 משרד החוץ העיראקי, **אליג'ומהורייה**, 21 בנובמבר, 1973; נאום יום המהפכה של הנשיא אחמד חסן אל-בכר, **אליג'ומהורייה**, 18 ביולי 1975; הנשיא אל-בכר במכתב מעליב לחאפז אל-אסד, **אליג'ומהורייה**, 14 באוגוסט 1975; הנשיא בכר, **אליג'ומהורייה**, 9 בדצמבר 1975; הודעת ההנהגה הפאן-ערבית של הבעת', **אל-ת'ורה, אליג'ומהורייה**, 5 בספטמבר 1975, ועוד.

54 **אלי-דסתור**, ביירות, 25-31 באוגוסט 1975, עמ' 18-25.